

МАНІПУЛЯЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: „ГАЗОВА ВІЙНА”, „ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА” І „РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКИЙ КОНФЛІКТ”

Рудик І. М., канд. філол. наук (Житомир)

В статті досліджено маніпулятивні стратегії, які використовують в українському політичному дискурсі при висвітленні російсько-українського газового конфлікту й війни в Південній Осетії. Аналіз виявляє маніпуляції на лексичному й синтаксичному рівнях, а саме, евфемізацію і маніпулятивно вжиту модальність. Ключові слова: маніпуляція, політичний дискурс, влада, засоби масової інформації.

В статье исследуются манипулятивные стратегии, используемые в украинском политическом дискурсе при освещении российско-украинского газового конфликта и войны в Южной Осетии. Анализ вскрывает манипуляции на лексическом и синтаксическом уровнях, а именно, эвфемизацию и манипулятивно используемую модальность. Ключевые слова: манипуляция, политический дискурс, власть, средства массовой информации.

The article addresses the issue of manipulation strategies employed in the Ukrainian political discourse within the topics of Russian-Ukrainian gas conflict and the war in South Ossetia. Analysis reveals manipulation on lexical and syntactical levels, namely, euphemization and manipulative use of modality. Key words: manipulation, political discourse, power, mass media.

Серед шести основних функцій мови (комунікативної, спонукальної, емотивної, метамовної, фатичної й естетичної), виокремлених Романом Якобсоном, однією з найголовніших є функція впливу на адресата, тобто, спонукальна (чи в іншій термінології, регулятивна, інструментальна функція). Жодне висловлення не існує в „чистому” вигляді: процес вербалізації думок і передачі інформації обов'язково включає в себе не лише суть повідомлення (message), але й інформацію про наміри, цілі й бажання мовця [10, с. 95]. Більше того, якщо аналізувати питому вагу цих двох складових мовленнєвого повідомлення в здійсненні впливу на адресата, то провідну роль буде відігравати зовсім не локуція. На думку К. Зорніга, більший потенціал вплинути на аудиторію й примусити її до певних дій має не правдивість повідомлення, а те, як його сказано [ibid].

Саме вплив на адресата є провідною метою маніпуляції як «комунікативної й інтерактивної практики, під час якої маніпулятор здійснює контроль над іншими людьми, зазвичай всупереч їхній волі або інтересам» [11, с. 360].

Маніпулятивність є основною рисою сучасного політичного дискурсу. Провідною метою його учасників є здобуття й утримання влади. За словами Е. Фромма в післямові до відомої антиутопії Дж. Орвелла „1984”, влада для них (лідерів) творить реальність, вона творить правду [8, с. 321]. Існує два способи, за допомогою яких можна утримувати й використовувати владу, в

термінології Н. Ферклайу це примус і згода (*coercion and consent*); перший полягає у примушенні об'єкта впливу до певних дій, наприклад, через застосування фізичного насилля, а другий – у своєрідному „вмовлянні” співрозмовника [7, с. 28-29]. Очевидним є той факт, що саме „вмовляння” є менш ризикованим і менш затратним способом прояву й утримання влади.

Вважаємо, що саме маніпуляція базується на механізмі „вмовляння” співрозмовника, оскільки вона спирається на інтереси й потреби останнього, але при цьому не задовольняє їх, а лише використовує для задоволення власних інтересів. Засобом „вмовляння” виступає мова, яка з подачі політиків сприяє формуванню орвеллівського *doublethink*: *“Doublethink means the power of holding two contradictory beliefs in one’s mind simultaneously, and accepting both of them... The process has to be conscious, or it would not be carried out with sufficient precision, but it also has to be unconscious, or it would bring with it a feeling of falsity and hence of guilt”* [8, с. 322].

На тлі останніх подій журналісти різних українських видань активно оперують словосполученням „інформаційна війна з Росією” (наприклад, „ПіК України”, „Дніпроград”, „Телекритика”). Ця тема стає предметом розгляду й дискусії в статтях і на круглих столах. Так, 20 січня було проведено круглий стіл „Українсько-російський газовий конфлікт. Хто переміг в інформаційній війні?”, організований проектом „ІноЗМІ” та виданням „Телекритика”. Автори однієї з доповідей, під назвою „Українсько-російський газовий конфлікт: контент-огляд новин провідних телеканалів двох країн”, проаналізувавши окремі результати кількісного контент-аналізу, стверджують, що „... в (російському) телеєфірі ... буквально по складах розжовувалися вигідні для Росії інтерпретації газового конфлікту”, тобто, користуючись більш науковою термінологією, фіксують факти маніпуляцій з боку провідних російських телеканалів щодо оцінки перебігу „українсько-російського газового конфлікту” [1].

На наш погляд, факти такої маніпуляції справді мають місце. Скажімо, наш аналіз показує, що під час зустрічі В. Путіна з головою концерну „Газпром” Олексієм Міллером від 5 січня 2009 року останній експліцитно називає дії України крадіжкою газу, вживаючи при цьому лексичну одиницю „воровать”, її деривати й синоніми дев'ять разів протягом зустрічі, наприклад:

...объёмы этого, фактически, воровства, ...возрастают; поставляют газ в объёмах, украденных Украиной.; если ... Украина будет продолжать воровать российский газ [1].

Завдяки таким численним повторам лексична одиниця „красти” стає ключовим словом в аналізі ситуації, а її конотативне значення покликане апелювати до емоцій реципієнта (яким, очевидно, в цьому випадку є не стільки безпосередній співрозмовник, скільки аудиторія глядачів), активуючи в ньому відчуття несправедливості й, як наслідок, агресії.

Увагу, однак, привертає і той факт, що прем'єр-міністр Росії під час описаної зустрічі вживає позбавлений емотивної конотації термін „несанкціонований відбір російського газу”, що призводить до утворення стилістично несподіваних діалогічних єдностей, наприклад:

Владимир Путин: *Тем не менее, Украина отказывается исполнять этот контракт?*

Алексей Миллер: *Тем не менее, Украина отказывается исполнять этот контракт и в больших объёмах ворует российский газ из своей трубы.*

Владимир Путин: *Сколько с момента прекращения поставок газа нашего в Украину уже несанкционированно отобрано?*

Алексей Миллер: *С 1 января этого года Украина украла на своей территории 65,3 миллиона кубических метров газа [1].*

Ця обставина дає нам підстави стверджувати, що агентом маніпуляції (маніпулятором) у цьому випадку виступає керівник концерну „Газпром”, а не „російська сторона”, як вважають автори доповіді, і не російські телеканали, які є лише засобом передачі інформації, а не її виробником.

Підтвердження цієї тези знаходимо й в одному з інтерв'ю Г.Г. Почепцова: „ЗМІ не можуть нести відповідальність за інформаційну війну, оскільки є лише тими, хто несе повідомлення далі. Вони є зряддям, яке, до речі, використовує і той, і інший супротивник” [4]. Отже, а к т у а л ь н і с т ь дослідження зумовлена необхідністю проведення порівняльного аналізу текстів, які належать до українського й російського політичного дискурсу.

В цьому світлі спробуємо дослідити, з якою метою це зряддя використовує інша сторона конфлікту, тобто, українська влада. Таким чином, м е т о ю статті є аналіз текстів промов українського президента на предмет застосування в них маніпулятивних прийомів. М а т е р і а л о м для аналізу є промови й інтерв'ю президента України В.А. Ющенко.

По-перше, в аналізованому матеріалі з'являється дихотомія МИ – ВОНИ, де для зображення НАС використано емоційно забарвлені лексичні одиниці з метою апелювати до почуттів аудиторії (у випадку з інтерв'ю Президента службі ВВС – до почуттів світової громадськості в цілому):

Для нас це (відсутність несанкціонованого відбору газу) є честь.

Це (звинувачення в крадіжці) принижує національну гідність, це принижує честь держави.

Поряд з виправданнями позитивних НАС у тексті з'являється імпліцитне звинувачення ІХ:

Україна не може качати того, чого немає (імплікація: газу немає тому, що його не поставляє Росія);

...якщо Росія поставить газ у повноконтрактних об'ємах, Україна гарантує цілковиту прокачку цього газу (імплікація: Росія не поставляє газ у повноконтрактних об'ємах);

... зміни в роботі української ГТС від часу перекриття постачань (імплікація: Росія припинила постачання газу) [5]. Пор. з „...Путин дал понять, что после снятия блокады транзита можно будет подумать и о том, чтобы по-соседски поддержать Украину в трудную минуту мирового кризиса” (19.01.2009 Первый канал – „Время”) (імплікація: Україна блокує транзит газу).

По-друге, в аналізованому тексті переважає емоційно нейтральна лексика (за винятком фрагментів, присвячених позитивному зображенню НАС, про що йшлося вище). Це є цілком природним, адже емоційно нейтральні терміни, які вжито в тексті на позначення інкримінованих Україні дій, є позбавленими негативної конотації, потенційно небезпечної для мовця, як у наступному прикладі:

Я запевняю як Президент: ми не мали жодного метра кубічного несанкціонованого відбору російського газу [5] (пор. з „воровством” у О. Міллера) (з інтерв'ю Президента українській і російській службі ВВС від 16 січня 2009 року. Комісар Євросоюзу з питань енергетики заявив про відсутність фактів несанкціонованого відбору газу Україною у період після 31.12.2008 20 січня 2009 року. Офіційну заяву Генпрокуратури України про відсутність фактів розкрадання на території України російського газу оприлюднено лише 29 січня 2009 року.)

Варто відзначити, що в тексті інтерв'ю жодного разу не використано метафоричний термін „газова війна”, який, як зазначалося раніше, так часто фігурує в українських засобах масової інформації. Натомість, мовець використовує стилістично нейтральні (а, отже, й позбавлені маніпулятивного потенціалу) фрази *газова криза, газове протистояння*.

Поряд з цим, привертає увагу аналогічна немаркованість лексики в текстах іншої тематики. 25 серпня 2008 року в газеті Washington Post було надруковано статтю В.А. Ющенко „Грузія та уроки для України” (в оригіналі – “Georgia and The Stakes For Ukraine”). Для позначення війни в Південній Осетії, про яку йдеться в статті, автор вживає словосполучення типу *the tragic events in Georgia (трагічні події у Грузії), the ongoing conflict between Russia and Georgia (конфлікт між Росією і Грузією)* [12; 6]. Іменник *конфлікт* вжито в оригінальному англійському тексті статті 10 разів, а в її перекладі українською, розміщеному на сайті Президента України – 13 разів (в цілому оригінал статті налічує 719 слів, переклад статті – 585 слів). Іменник *конфлікт* фігурує і в інших текстах цієї тематики, як, наприклад, в інтерв'ю Президента України виданням “The Times” і “Le Monde”, в складі словосполучень *російсько-грузинський конфлікт, в перші ж дні конфлікту, рішення, прийняті після конфлікту* та ін. Іменник *війна* в цих інтерв'ю не вжито жодного разу, а в передовій статті у “Washington Post” – лише двічі: 1) у фрагменті, в якому йдеться про наслідки дій жорстоких і негативних ІХ (Росії) для позитивних НАС (України), і де *війна* виступає частиною метафори:

Ukraine has become a hostage in the war waged by Russia;

2) в уривку, який виражає вдячність і схвалення стосовно дій США і Євросоюзу, „*спрямованим на припинення вогню*”:

Their actions proved efficient in putting a halt to war and bloodshed [12].

В обох наведених контекстах акцент зроблено не на денотативному, а на конотативному значенні цього іменника, з метою апелювати до почуттів адресата, що, як зазначалося вище, є типовим маніпулятивним прийомом.

Що ж стосується так активно вживаного в аналізованих текстах іменника *конфлікт*, то за даними тлумачного словника української мови, він має наступні значення:

- 1) зіткнення протилежних і незгідних між собою сторін, інтересів, думок, поглядів і т.ін.;
- 2) ускладнення в міжнародних відносинах, що **може** призвести до збройної сутички [3, с. 193] (виділення наше – І.Р.).

Отже, використаний іменник не зовсім адекватно описує згадані події, адже збройна сутичка не лише мала місце (сутичка – 1) гострий спір, сварка на ґрунті розбіжностей у думках, поглядах та ін.; 2) **невеликий короткочасний** бій [3, с. 462] (виділення наше – І.Р.)), але й переросла в організовану збройну боротьбу між державами, суспільними класами тощо, що визначається тлумачним словником як *війна* [2, с. 145].

На підставі такого аналізу можна стверджувати, що іменник *конфлікт* вжито в аналізованому тексті як евфемізм іменника *війна*, що є прикладом найчастіше застосованої маніпуляції на лексичному рівні. При цій маніпуляції слова з негативною конотацією замінюють на такі, оцінне значення яких є менш негативним.

Так, у своєму традиційному зверненні до Конгресу від 2007 року 43-й президент США Дж. Буш, описуючи дії свого уряду в Іраку, застосовує наступні одиниці:

(we) have protected our people by staying on the offense; advance our own security interests; are carrying out a new strategy in Iraq; will help the Iraqi government take back its capital; are pursuing intensive diplomacy, speak out for the cause of freedom, continue to awaken the conscience of the world; (our forces) will help Iraqi forces to clear and secure neighborhoods, help secure the city by chasing down terrorists, find the terrorists and clear them out; (our goal is) a democratic Iraq; to help men and women in the Middle East to build free societies; to spare the American people from this danger.

У такий спосіб мовець інтерпретує дії уряду й армії як благородні й величні, прагнучи таким чином отримати підтримку аудиторії (і Конгресу, і американського народу в цілому) щодо власного курсу.

Евфемізація, за словами К. Зорніга, як і маніпулятивне перефразування взагалі, базується на припущенні, що зміна імені здатна наділити річ або людину новими, відмінними якостями, тобто, що природу понять, речей і людей можна змінити присвоєнням їм імені (by baptism) [10, с. 106]. Крім того, вважаємо евфемізацію проявом такої маніпулятивної тактики, як замовчування, суть якої полягає у висвітленні адресантом вигідних для себе аспектів явища чи проблеми і цілковитому нехтуванні іншими, потенційно небезпечними аспектами. Вигідність для мовця (що є невід'ємною рисою маніпуляції) при використанні іменника *конфлікт* полягає в тому, що він дозволяє обійти мовчанням такі питання, як зброя (її види, вартість, виробництво, постачальники), збройні сили (національність, ступінь підготовленості), загиблі (їх кількість, національність, вік, приналежність/ неприналежність до збройних сил). Усі ці аспекти, які є складовими поняття *війна*, не входять у структуру поняття *конфлікт*.

Повертаючись до статті Президента щодо війни на території Грузії, слід вказати на ще одну її особливість, а саме, маніпулятивне використання модальності. Так, у статті систематично використовуються вирази типу *ми повинні, я змушений, нам доведеться* (загальною кількістю 6 разів), наприклад:

I had to issue a decree regulating its functioning on the territory of Ukraine (about the Russian fleet);

This has prompted Ukrainian authorities...to ponder the dangers (same context);

Official authorities are compelled to counter attacks from separatist paramilitaries [12].

За допомогою такого прийому реалізується стратегія зникнення агентивності, яка полягає в заниженні мовцем власної активної участі в подіях, що обговорюються. У власній інтерпретації подій мовець їх не заперечує, але старанно маскує власну активну участь у них.

Таким чином, проведений аналіз текстів заяв і інтерв'ю Президента Ющенка дозволяє зробити **в и с н о в о к** про використання маніпулятивних прийомів на лексичному й синтаксичному рівнях, а також свідчить про те, що спроби маніпулювання громадською свідомістю за допомогою лінгвістичних ресурсів є „інтернаціональною політичною практикою”. Це красномовно доводять і слова Гарольда Пінтера: *“Language is actually employed to keep thought at bay. ...words... provide a truly voluptuous cushion of reassurance. You don't need to think. Just lie back on the cushion. The cushion may be suffocating your intelligence and your critical faculties but it's very comfortable”* [9].

Література

1. Бурковський П. Українсько-російський газовий конфлікт: контент-огляд новин провідних телеканалів двох країн / П. Бурковський, С. Черненко // Телекритика. – 20.01.2009. – <http://telekritika.ua/media-continent/monitoring/telenovini/2009-01-20/43214>
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.
3. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. – Харків: Фоліо, 2000. – 540 с.
4. Почепцов Г. ЗМІ не можуть нести відповідальність за інформаційну війну / Г.Г. Почепцов // Телекритика. – 20.01.2009. – <http://www.telekritika.ua/daidzhest/2009-01-20/43217>
5. Таранюк І. Ющенко пропонує безкоштовний транзит / І. Таранюк, Є. Каневський. – <http://www.president.gov.ua/news>
6. Ющенко В. Грузія та уроки для України / В.А. Ющенко. – <http://www.president.gov.ua/news>
7. Fairclough N. Language and Power / N. Fairclough. – Harlow, England: Pearson Education Limited, 2001. – 226 p.
8. Orwell G. 1984. Afterword by E. Fromm / G. Orwell. – New York: Signet Classic, 1949. – 326 p.
9. Pinter H. Art, Truth & Politics. Nobel Lecture / H. Pinter. – 2005. – <http://nobelprize.org>
10. Sornig K. Some remarks on linguistic strategies of persuasion / K. Sornig // Language, Power and Ideology (ed. By Ruth Wodak). – Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1989. – P. 95-113.
11. Van Dijk T.A. Discourse and Manipulation / T.A. Van Dijk // Discourse & Society. – 2006. – Vol. 17(3). – P.359-383.
12. Yushchenko V. Georgia and The Stakes For Ukraine / V. Yushchenko // The Washington Post. – 08-25-2008. – <http://www.washingtonpost.com>